

УДК: 347.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.25>

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

Клапоущак Д.С.,

*здобувач освіти 3 курсу юридичного факультету
Донецького національного університету імені Василя Стуса
samdasha7@gmail.com*

Клапоущак Д.С. Особливості судового розгляду справ про позбавлення батьківських прав.

У роботі здійснюється аналіз процесуальних особливостей розгляду справ про позбавлення батьківських прав. Визначається загальна характеристика інституту позбавлення батьківських прав. Разом з тим, здійснюється аналіз підстав позбавлення батьківських прав, передбачених Сімейним кодексом України. При цьому в роботі також вказується, яка з підстав є найбільш поширеною. Обґрунтовується необхідність розширення цього переліку на правовому рівні. Що стосується процесуальних аспектів, то в роботі визначається форма судочинства, в якій розглядаються вказані спори. Також з'ясовується правове регулювання розгляду справ про позбавлення батьківських прав. Вказуються, які моменти має відзначити суд на підготовчому засіданні, і що повинен з'ясувати в ході розгляду справи. Висунута позиція щодо обов'язкової участі відповідача у судовому засіданні, а у разі його неявки – відкладення розгляду справи. Також аналізується обов'язкове залучення органу опіки та піклування як третьої особи. Проте виявлені практичні недоліки, коли суд не дотримується даної норми. Визначається, що висновок органу опіки та піклування є дорадчим документом та не тягне за собою виникнення будь-яких прав чи обов'язків для суб'єктів відповідних правовідносин і не має обов'язкового характеру. Звертається увага на необхідність відкладення розгляду справи у випадку незалучення органу опіки і піклування. Важливим в даній роботі є також питання укладення мирової угоди у справах про позбавлення батьківських прав. Висувається точка зору, що неможливо застосування мирової угоди у справах із сімейних відносин, що виникають з майнових та особистих немайнових відносинах. В науковій статті здійснюється аналіз прийняття рішення по справі. Також вказується, що суд здійснює попередження про недопустимість в подальшому порушення батьками своїх прав відносно дитини. Вказуються шляхи подолання недоліків правового регулювання підстав та порядку відібрання дітей від батьків, серед яких особливу роль відіграє удосконалення судового механізму забезпечення захисту прав учасників цих відносин. Обґрунтовано важливість призначення різних видів експертиз та консультацій із спеціалістами в ході розгляду справ про позбавлення батьківських прав.

Ключові слова: позбавлення батьківських прав, підстави позбавлення батьківських прав, розгляд справи, орган опіки і піклування, мирова угода.

Кlapouschak D.S. Peculiarities of judicial review of cases on deprivation of parental rights.

The work analyzes the procedural features of consideration of cases of deprivation of parental rights. The general characteristics of the institution of deprivation of parental rights are determined. At the same time, an analysis of the grounds for deprivation of parental rights provided for by the Family Code of Ukraine is carried out. At the same time, the work also indicates which of the grounds is the most common. The need to expand this list at the legal level is substantiated. As for procedural aspects, the work defines the form of judicial proceedings in which the specified disputes are considered. The legal regulation of consideration of cases on deprivation of parental rights is also clarified. It is indicated what points the court should note at the preparatory meeting, and what it should find out during the case consideration. A position has been put forward regarding the mandatory participation of the defendant in the court session, and in case of his non-appearance, the postponement of the case consideration. Mandatory involvement of the guardianship authority as a third party is also analyzed. However, practical shortcomings have been identified when the court does not comply with this norm. Attention is drawn to the need to postpone the

consideration of the case in case of non-involvement of the body of guardianship and guardianship. The issue of concluding a settlement agreement in cases of deprivation of parental rights is also important in this work. The point of view is put forward that it is impossible to apply a settlement agreement in cases of family relations arising from property and personal non-property relations. Scientific articles analyze the decision-making process. It is also indicated that the court issues a warning about the inadmissibility of further violations by the parents of their rights in relation to the child. Ways to overcome the shortcomings of the legal regulation of the grounds and procedure for the removal of children from their parents are indicated, among which the improvement of the judicial mechanism for ensuring the protection of the rights of participants in these relationships plays a special role. The importance of appointing various types of examinations and consultations with specialists in the course of consideration of cases of deprivation of parental rights is justified.

Keywords: deprivation of parental rights, grounds for deprivation of parental rights, case review, body of guardianship and custody, settlement agreement.

Вступ. Інститут позбавлення батьківських прав закріплений в національному законодавстві, крім цього регламентується на міжнародно-правовому рівні. Зокрема, одним із основних джерел, які регламентують права дитини як самостійної особистості є Конвенція ООН «Про права дитини» [2]. Питання прав дитини регламентується у ст. 51, 52 Конституції України [1]. Кожна дитина має про право на належне виховання в сім'ї, а коли воно порушується, законодавство передбачає порядок позбавлення батьківських права. Основною нормою при регулюванні відносин при позбавленні батьківських прав є ст. 151 СК України, яка забезпечує право дитини на захист своїх прав та інтересів [14, с. 59]. У ст. 164 СК України визначаються підстави позбавлення батьківських прав, серед яких слід відмітити ухилення батьками від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини та/або забезпечення здобуття нею повної загальної середньої освіти, засудження за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини, жорстоке поводження з дитиною, хронічний алкоголізм або наркоманія, експлуатація дитини, примушування її до жебракування та бродяжництва або якщо вони не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування [2]. При аналізі судової практики впливає, що найбільш розповсюдженою підставою для позбавлення батьківських прав є ухилення від виконання батьками обов'язків щодо виховання дитини [14, с. 59].

Постановка проблеми. Хоча процесуальним законодавством визначається порядок розгляду справ, зокрема про позбавлення батьківських прав, на практиці з'являються певні проблеми.

Стан опрацювання цієї проблематики. Судовий розгляд справ про позбавлення батьківських прав виступав предметом дослідження ряду науковців, серед яких варто відзначити Лов'як С.С., Мошинську Я.С., Новосад А.С., Олійник А.С., Семиполець В. В., Трубу І.В. тощо.

Метою статті є критичний огляд особливостей процесуально-правового регулювання судового розгляду справ про позбавлення батьківських прав.

Виклад основного матеріалу. Справи про позбавлення батьківських прав підлягають розгляду та вирішенню виключно у порядку цивільного судочинства в позовному провадженні, про що свідчать ч. 1 ст. 165 СК України та п. 18 Постанови Пленуму Верховного суду «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» та матеріали судової практики [7, с. 34]. Процесуальний порядок розгляду справ про позбавлення батьківських прав здійснюється за загальними правилами цивільного судочинства відповідно до положень Глави 6 Розділу III Цивільно-процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), з урахуванням особливостей, обумовлених правовою природою зазначеної категорії справ. Судовий розгляд поділяють на відповідні частини, кожна з яких характеризується характерними лише для неї завданнями та змістом [18, с. 108-109]. Стаття 19 СК України встановлює обов'язкову участь органу опіки та піклування при розгляді справи про позбавлення батьківських прав. Також встановлюється обов'язок органу опіки та піклування подання до суду висновку щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи [4].

Судовий розгляд справи у цивільному процесі ділиться на певні частини, які мають характерні лише їй завдання та зміст. Що стосується судового розгляду справ про позбавлення батьківських

прав, то вони складаються з таких частин: 1) підготовчої частини; 2) розгляду справи по суті; 3) судових дебатів; 4) ухвалення і оголошення судового рішення [15, с. 71].

Основним завданням підготовчої частини судового розгляду справ про позбавлення батьківських прав є перевірка наявності умов, необхідних для розгляду і вирішення справи [16, с. 94].

В ході розгляду справи суд повинен з'ясувати: 1) чи є підстави, передбачені ст. 164 СК, для позбавлення батьків батьківських прав; 2) чи є підстави для порушення кримінальної справи щодо батьків; 3) участь у вихованні та розвитку дитини другого з батьків; 4) думку дитини щодо позбавлення батьків батьківських прав; 5) чи стягувалися раніше на користь дитини аліменти; 6) чи є вина батьків, в чому вона проявляється; 7) чи не виявлено у батьків психічного захворювання; 8) чи можлива зміна поведінки батьків, покращення батьками свого відношення до дитини; 9) питання про можливість передачі дитини другому з батьків. При цьому якщо з'ясується питання передачі дитини іншому з батьків, то на суд покладається обов'язок вивчити особу цього з батьків, матеріально-побутові умови, ставлення до дитини [9].

Після розгляду справи суд виносить рішення або задовольнити позов і позбавити батьків їх прав, з огляду очевидної загрози здоров'ю, життю та інтересам дитини, або ж відмовити в задоволенні позовних вимог на основі недостатності фактів для позбавлення батьківських прав, або з причини різкого перегляду батьками власної позиції щодо виховання дитини та становлення на шлях виправлення. Після цього суд виносить попередження про недопустимість в подальшому порушення батьками своїх прав відносно дитини [14, с. 60].

На доктринальному рівні науковці не мають змоги широко трактувати підстави позбавлення батьківських прав, з огляду на обмеженість їх визначення законодавцем. Дяченко С.В., Єрьоменко Д.О. вказують, що інститут позбавлення батьківських прав, – це не тільки міра відповідальності, а й захист прав дитини [8, с. 44-45]. Труба В.І. обґрунтовує необхідність внесення відповідних змін до законодавства та приведення його у відповідність до умов реального життя. Зокрема, науковець до підстав позбавлення батьківських прав пропонує віднести ухилення від матеріального забезпечення дитини в обсязі, не меншому, ніж передбачено законодавством [17, с. 5].

Що стосується наукового аналізу процесуальних питань розгляду судом справ про позбавлення батьківських прав, то Шамрук Н.Б. та Кульок Д.М. вважають необхідним визнання обов'язковою явку відповідача у справах про позбавлення батьківських прав, коли є достатні дані щодо його зареєстрованого місця проживання (перебування), місцезнаходження чи місця роботи. У кожному разі такої неявки суду доцільно вирішувати питання про відкладення розгляду справи відповідно до ст. 223 ЦПК України, з подальшим вжиттям заходів процесуального примусу, зокрема приводу [18, с. 110]. Олійник А.С. аналізуючи судову практику та вимоги законодавства щодо позбавлення батьківських прав вважає правильним залучення як заінтересовану особу у справах про усиновлення орган опіки та піклування за місцем проживання дитини, яку усиновлюють, оскільки саме цей орган опіки та піклування для надання висновку у справі з'ясовує всі обставини справи і в судовому засіданні через свого представника його підтримує та захищає інтереси усиновлюваної дитини [12, с. 125]. Семиполец В.В. зауважує, що незважаючи на наявність законодавчих приписів щодо обов'язкової участі у справах про позбавлення батьківських прав органів опіки та піклування, продовжуються випадки, коли розгляду і вирішення названої категорії справ за відсутності даного органу [15, с. 74]. Шамрук Н.Б. та Кульок Д.М. пропонують, у зв'язку з необхідністю обов'язкової участі органу опіки та піклування при розгляді справ про позбавлення батьківських прав, у разі їх неявки в судове засідання, вирішення судом питання щодо відкладення розгляду справи відповідно до ст. 240 ЦПК України [18, с. 110].

Ще одним дискусійним питанням щодо розгляду справ про позбавлення батьківських прав є укладення мирової угоди. Цілком погоджуємося з точкою зору тих авторів, які зазначають про неможливість застосування мирової угоди у справах із сімейних відносин, що виникають з майнових та особистих немайнових відносинах [7, с. 35].

Мошинська Я.С. аналізуючи судову практику щодо позбавлення батьківських прав, наголошує на тому, що судді не завжди адекватно оцінюють небезпеку для дитини, позбавляючи її батьківської турботи та виховання з формальних причин. Можливими шляхами подолання недоліків правового регулювання підстав та порядку відібрання дітей від батьків має стати удосконалення судового механізму забезпечення захисту прав учасників цих відносин. Зокрема, найбільшою гарантією має стати обов'язкове врахування судом думки самої дитини стосовно питання позбавлення її батьків батьківських прав. Зазначена категорія справ не може розглядатися судом за формальними ознаками і тому тре-

ба законодавчо закріпити дискреційні повноваження суду у сімейних справах, що надає можливість урахування при вирішенні рішення судом конкретних обставин справи. Обов'язково у цій категорії справ мають призначатися різні види експертиз та консультацій із спеціалістами (наприклад, психологами, представниками органів, що надають фінансову допомогу сім'ям з дітьми тощо) [10, с. 708].

Постанова Верховного Суду від 16 лютого 2022 року справа № 742/710/19 містить певні положення щодо з'ясування правової природи висновку органу опіки та піклування про розв'язання спору. Відповідно до позиції суду висновок органу опіки та піклування є дорадчим документом та не тягне за собою виникнення будь-яких прав чи обов'язків для суб'єктів відповідних правовідносин і не має обов'язкового характеру [13]. Даний документ не є нормативно-правовим актом, а тому і не може безпосередньо впливати на права та обов'язки інших суб'єктів.

Отже, позбавлення батьківських прав здійснюється в порядку цивільного судочинства за наявності підстав, передбачених Сімейним кодексом. При цьому варто погодитися з позицією про розширення переліку таких підстав, додавши до підстав ухилення від матеріального забезпечення дитини в обсязі, не меншому, аніж передбачено законодавством. Щодо процесуальних аспектів розгляду даних справ, то вони регулюється ЦПК України, проте мають свої особливості, зокрема, варто закріпити в законодавстві дорадчий характер висновку органу опіки та піклування про розв'язання спору. Вважаємо, що при судовому розгляді справ про позбавлення батьківських прав потрібно враховувати думку дитини. При цьому для забезпечення права дитини на висловлення її думки, необхідно у ЦПК передбачити проведення експертизи для визначення можливості брати участь у процесі для дитини яка є малолітньою.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Конвенція про права дитини: Міжнародний документ від 20.11. 1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV / ВР України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
4. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
5. Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Пленуму ВСУ № 7 від 30.05.2008. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13>.
6. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: Постанова Пленуму ВСУ від 15.05.2006 № 3. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06>.
7. Волкова Н.В. Процесуальні особливості розгляду справ про позбавлення батьківських прав (окремі аспекти). *Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського : (до 150-річчя від дня його народження) : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 20-21 травня 2016 р.)*. С. 33–35.
8. Дяченко С.В., Єрьоменко Д.О. Проблеми розгляду судами справ про позбавлення батьківських прав. *Нове українське право*. 2021. № 3. С. 41–48.
9. Лов'як С.С. Соціальний та правовий характер особливостей судового розгляду справ про позбавлення батьківських прав. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/10642/1/zbir_prob-stanov_p20-22.pdf.
10. Мошинська Я.С. Підстави позбавлення батьків батьківських прав за сімейним законодавством України. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.)*. С. 706–709.
11. Новосад А.С., Положай К.І. Процесуальний порядок позбавлення батьківських прав. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. С. 67–69.
12. Олійник А.С. Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ про усиновлення дітей, позбавлення батьківських прав, встановлення опіки та піклування над дітьми. *Судова апеляція*. 2009. № 2 (15). С. 122–144.

13. Постанова Верховного Суду від 16 лютого 2022 року справа № 742/710/19.
14. Романко К.М. Питання правової регламентації позбавлення батьківських прав як крайньої міри відповідальності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 32. Т. 2. С. 58–61.
15. Семиполець В. В. Судовий розгляд справ про позбавлення батьківських прав. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. № 3. С. 69–80.
16. Семиполець В.В. Судовий розгляд справ про позбавлення батьківських прав за новим цивільним процесуальним кодексом України. *Двадцять четверті економіко-правові дискусії: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. Львів, 2018. С. 93–96.
17. Труба В.І. Проблемні питання правових підстав позбавлення батьківських прав. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 12. С. 4–7.
18. Шамрук Н.Б., Кульок Д.М. Особливості розгляду справ про позбавлення батьківських прав у законодавстві України. *Правова політика України: історія та сучасність: матеріали I Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Житомир, 8 жовтня 2020 року)*. С. 108–111.